

Pregledni naučni rad

UDK 316.344.42:355.426(497.1)

DOI 10.7251/SVR1919023L

OD PROMJENE POLITIČKOG DISKURSA DO GRAĐANSKOG RATA: POLITIČKE ELITE I NACIONALNA MOBILIZACIJA U JUGOSLAVIJI

Siniša Lazić, dipl. politikolog¹

Apstrakt: U radu pokušavam da pokažem kako, suprotno radovima koji naglašavaju duboke etničke mržnje i suprotstavljene nacionalne ideologije kao dominantna objašnjenja raspada Jugoslavije, bitan činilac raspada predstavlja uloga političkih elita u slabljenju institucionalne strukture jugoslovenskog federalnog sistema. Unutrašnja struktura države kroz podijeljene političke lojalnosti i republička rivalstva podsticala je međuetnička suparništa, što su političke elite koristile za nacionalnu mobilizaciju. U procesu mobilizacije preko institucionalizacije separatističkih sentimentata, promjene političkog diskursa i promjene javne percepcije prema Jugoslaviji, međusobno stimulirane političke elite su sve više radikalizovale političke zahtjeve, što je državu činilo krajnje nestabilnom te njenu dezintegraciju i konačni raspad na kraju učinile neizbježnim.

Cljučne riječi: *političke elite, nacionalna mobilizacija, Hrvatska, Jugoslavija*

UVOD

U izuzetno bogatoj literaturi koja se bavi uzrocima raspada "druge Jugoslavije", autori ističu veliki broj činilaca koji su doveli do raspada i nude različita tumačenja pojedinih aspekata krize. Iako nijedan od pristupa ne nudi potpunu interpretaciju uzroka raspada zajedničke države, pojedina objašnjenja zastupljenija su u literaturi od drugih. Analizom literature moguće je izdvojiti dominantna objašnjenja: "drevne mržnje", istorijski uslovljene nacionalne nekompatibilnosti, institucionalne slabosti i evoluciji jugoslovenskog federalizma, manipulaciju političkih elita i spoljne uticaje.

Ako ostavimo po strani argument "drevnih mržnji", koji je početkom devedesetih bio prisutan prije svega u popularnom², ili propagandnom³, a mnogo manje naučnom diskursu, te se danas smatra uglavnom prevaziđenim⁴, svi ostali pristupi zaslužuju pažnju.

¹ Siniša Lazić politikolog

² Kaplan, Robert D. 1993. *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. New York: St. Martin Press.

³ Kennan, George. 1993. *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.

⁴ Gordana. 2003. *Skice Za Podeljenu Kuću: Ustavna Logika Jugoslovenskih Sukoba*. Samizdat B92. Beograd.

Istorijski argument naglašava inherentnu nekompatibilnost srpske i hrvatske nacionalne ideologije. Postoje suštinske razlike u političkoj kulturi Srba i Hrvata, njihovim kulturnim, političkim i vjerskim institucijama koje su odražavale kolektivne identitete, kao i u političkim projektima formiranim u 19. vijeku.

Institucionalistički pristup se fokusira na evoluciju federalne strukture Jugoslavije. Ustav iz 1974. oslabio je jugoslovensku federaciju "paralizujući proces donošenja odluka i uklanjanjem saveznih nadležnosti promovisao federalne jedinice u jedine stvarne centre moći"⁵. Neki polaze od pretpostavke da je slabljenje federalne jugoslovenske strukture bio inherentno prirodan proces. Ramet⁶ nudi ideju dosta prisutnu među zapadnim autorima po kojoj je konfederalizacija mogla spasiti Jugoslaviju. Ipak, decentralizacija uvedena Ustavom 1974. bila je rezultat svjesne političke odluke, a nikako "prirodne" ili "spontane" evolucije sistema.

Drugi način pristupa ovom problemu jeste pitanje zašto je država izgubila legitimitet. Primjećuje se da je komunistička elita obeshrabrivala rast integralnog jugoslovenstva, dok pojedini autori⁷ fokusiraju se na ideologiju i navodi kako je ključni razlog raspada Jugoslavije u "odumiranju države", a ne nacionalizmu ili ekonomskoj opravdanosti decentralizacije krajem šezdesetih i sedamdesetih godina.

Na kraju, neki autori raspad Jugoslavije pripisuju spoljnim uticajima, ulozi međunarodne zajednice i promjeni međunarodnog konteksta. Prema jednim Zapad nije posvetio dovoljno pažnje raspadu, bio je previše ambivalentan tokom jugoslovenske krize ili se otvoreno stavio na jednu stranu⁸. Postoje studije koje naglašavaju spoljne ekonomske činioce⁹, zatim radovi koji ukazuju na raspad kao posljedicu podriivanja jugoslovenskih federalnih institucija od strane zapadnih sila, kao i analize koje naglašavaju nepristrasnu ulogu pojedinih država u preranom priznanju jugoslovenskih republika¹⁰. S druge strane, pojedini autori vjeruju da su zapadne sile predugo podržavale "ujedinjenu" Jugoslaviju¹¹.

⁵ Dragovic-Soso, Jasna. 2007. "Why did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations." Pp. 1-39 u *State collapse in South-Eastern Europe. New perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, edited by Leonard J. Cohen and Jasna Dragovic-Soso, str.10.

⁶ Ramet, Sabrina P. 2005. *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge University Press.

⁷ Jovic, Dejan. 2003. *Jugoslavija: drzava koja je odumrla*. Zagreb: Prometej.

⁸ Bakić, Jovo. 2011. *Jugoslavija: razaranje i njeni tumači*, SI- GI, Beograd.

Dragovic-Soso, Jasna. 2002. *Saviors of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: C. Hurst & Co.

⁹ Vudvord, Suzan. 1997. *Balkanska tragedija - Haos i raspad posle hladnog rata*. Filip Višnjić Beograd.

¹⁰ Gibs, Dejvid. 2010. *Humanitarno Razaranje Jugoslavije*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad.

¹¹ Ramet, Sabrina P. 2005. *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge University Press.

Prihvatajući da nijedan pristup nije dovoljan za sveobuhvatno objašnjenje uzroka raspada, kao i da samo kombinacijom različitih tumačenja je moguće osvijetliti sve aspekte krize, polazimo od toga da su interesi političkih elita i njihova međusobna dinamika ključni za razumijevanje jugoslovenske krize i konflikta koji je uslijedio.

U radu tvrdimo da jugoslovenska federacija nije propala "prirodnom evolucijom" niti je kao ideološka tvorevina "odumrla", ona je strateški uništena, prvo od federalnih elita koje su decentralizovale državu i na taj način okončale federalizam, a zatim političkih i intelektualnih elita s kraja osamdesetih, čiji je konačni cilj bio nestanak Jugoslavije i formiranje samostalnih država. U tom procesu uloga slovenačkih i hrvatskih elita bila je odlučujuća.

ULOGA POLITIČKE ELITE

Iako je nakon Drugog svjetskog rata novi režim diktaturom proletarijata proglasio besklasno društvo u zemlji, Komunistička partija se brzo razvila u "novu klasu", vladajuću političku elitu socijalističkog društva. Istoričar Predrag Marković¹² navodi da su komunisti u novu elitu uključivali i pripadnike prethodnih struktura koje se nisu pretjerano kompromitovale tokom rata. Međutim, u izboru na najvažnije funkcije presudne su bile ratne zasluge i partijski staž: "(...) pri kome su dvadesetpetogodišnji generali, bivši učitelji, studenti i zanatlije, postajali ministri i generalni direktori. Gotovo svi Titovi saradnici su, na primer (sem Moše Pijade) bili daleko mlađi od njega, što je verovatno imalo povoljne posledice na njegov autoritet". Tako oformljena politička elita, objedinjena kroz Partiju i oblikovana komunističkom ideologijom, vladala je svim tokovima sistema sljedeće četiri decenije.

Goati¹³ političke elite u Jugoslaviji definiše kao "nosioce najvažnijih ovlašćenja u vladajućoj komunističkoj partiji (SKJ), državi i društveno-političkim organizacijama (Socijalistički savez radnog naroda, Sindikat, Omladinska organizacija, organizacija žena itd.), čiji je izbor i opoziv bio regulisan 'Društvenim dogovorima o kadrovskoj politici', donetim 1981. (od opštine do federacije)." Transformacija države iz federalne strukture u labavu federaciju (a nakon Ustava iz 1974. u faktičku konfederaciju), ispostavila se kao glavna prekretnicu u evoluciji jugoslovenskog sistema. Umjesto jedinstvene partijske elite koja je dominirala sistemom, režim su karakterisale šest republičkih i dvije autonomne partijske elite koje su vješto koristile decentralizovane nadležnost za svoje partikularne interese. Dinamika unutar elita, njihovih sljedbenika i konkurentskih elita od izuzetnog su značaja u definisanju interesa i prilagođavanju njihovih

¹² Marković, Predrag. 2007. Nova srpska politička misao, Dostupno na <http://www.nspm.rs/Tekstovi/txt%20srpm%20p%20markovic.htm> (12. 11. 2017).

¹³ Goati, Vladimir. 1996. "Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ." *Republika* br. 147, Beograd. Dostupno na www.yurope.com/zines/republika/arhiva/96/147/index.html (12. 12. 2017).

strategija. Kao što tvrdi Horovic, „elite u kriznim situacijama ne djeluju monolitno: konkurencija između elita je norma i ograničavajući činilac njihovog ponašanja. Ipak, konkurencija će u posebnim okolnostima postati strategija za elite koje žele da nastave sa antagonističkim ponašanjem kako bi obezbijedile prednost u unutar-elitnim sukobima”¹⁴.

Dok je po svojoj strukturi jugoslovenska politička elita bila od sredine osamdesetih godina oštro podijeljena na subelite federalnih jedinica, same subelite bile su sve do prvih slobodnih izbora (1990) po svojoj strukturi monokratske, jer su njihovi članovi pripadali centralizovanoj Komunističkoj partiji odgovarajuće federalne jedinice. Međutim, u procesu jačanja svoje moći vladajuće političke elite federalnih jedinica SFRJ su, u drugoj polovini osamdesetih godina, postepeno preuzimale od federacije vršenje najvažnijih državnih funkcija, ne vodeći računa o interesima cjeline:

Zbog republičkih partikularizama i njihove rastuće spremnosti (i sposobnosti) da preuzmu sve veći broj državnih prerogativa, Jugoslavija je u sve većoj mjeri postajala složen i praktično neupravljiv objekat čija se efikasnost sistematski smanjivala: republike (i pokrajine) najpre su lišile Jugoslaviju potrebnih upravljačkih nadležnosti i mehanizama, a potom su neminovno rezultirajuću neefikasnost tako osakaćenog organizma koristile kao argument za njeno dalje institucionalno ogoljavanje, za njeno potiskivanje na same margine makroekonomske regulative i usmeravanja celokupnog razvoja¹⁵.

Sredinom osamdesetih, stavovi i praksa političkih elita federalnih jedinica bili su u nizu krupnih pitanja bitno različiti. "U dugačkoj listi nesporazuma "pridošle" razlike u pogledu političke demokratije (politički pluralizam, avangardna uloga komunističke partije, slobodni izbori), identifikovali su u rukovodećoj strukturi SKJ dva bloka: prvi "reformski" (Slovenija i Hrvatska), i drugi "pretežno tradicionalni" (Srbija)"¹⁶.

Partijske elite u Sloveniji i Hrvatskoj su na bilo kakav napor u podsticanju jačanja jugoslovenske integracije gledale kao pokušaj potkopavanja njihove moći. Prateći tu logiku, struktura političkog sistema je blokirana, i dovela je državu u nemogućnost da se bavi problemima koji su u narednom koraku podstakle srpske elite. „Iako se glavna bitka oko reforme političkog sistema vodila između srpskih i slovenačkih komunista put koji je Hrvatska izabrala bio je presudan”¹⁷. Srpski komunisti zagovarali

¹⁴ Horowitz, Donald. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, str. 85.

¹⁵ Madžar, Ljubomir. 1994. *Ekonomski aspekti raspada Jugoslavije*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju. Dostupno na <http://instifdt.bg.ac.rs/wp-content/uploads/1994/09/madzar-2-1994.pdf>, str. 214. (14.11. 2017.).

¹⁶Goati, Vladimir. 1996. "Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ." *Republika* br. 147, Beograd. Dostupno na www.yurope.com/zines/republika/arhiva/96/147/index.html (12. 12. 2017).

¹⁷ Jovic, Dejan. 2003. *Jugoslavija: drzava koja je odumrla*. Zagreb: Prometej, str.447.

su zaustavljanje daljnje decentralizacije države, dok se Slovenija zalagala za nastavak slabljenja Partije na saveznom nivou, a zatim i države. Hrvatski komunisti su imali mogućnost da marginalizuju slovenačke kao ekstremiste i da delegitimisu srpske i optuže ih za hegemonističke težnje. Iako su slovenački nacionalizam i konzistentna borba za prenošenje saveznih nadležnosti bila konstantna u jugoslovenskoj politici, Slovenci su bili suviše slabi da bi osporili saveznu strukturu zasnovanu na konsenzusu.

U tom periodu na javnoj sceni izuzetno važnu ulogu igraju "opozicione" intelektualne elite (pisci, filozofi, istoričari) koji su u svom javnom djelovanju bili vrlo heterogeni za razliku od elita na vlasti koje su još uvijek, barem nominalno, predstavljale jedinstvenu strukturu do kraja osamdesetih.

ULOGA INTELEKTUALNE (OPOZICIONE) ELITE

Javni diskurs intelektualne elite u periodu od šezdesetih do 1990. godine smatra se jednim od najvažnijih katalizatora nacionalizma u Jugoslaviji. Pitanje uključivanja intelektualaca u nacionalnu polarizaciju je tema ozbiljnih debata. Prema Vujačiću, „intelektualci su najčešće imali istaknutu ulogu u ranim fazama izgradnje nacije, tako da slučaj Jugoslavije nije bio izuzetak”¹⁸. Sama ideja nacije zasniva se na pojmu jedinstvene nacionalne kulture i stoga je prirodno da su intelektualci igrali istaknutu ulogu u formiranju nacionalnih ideologija: "njihova uloga u formiranju nacionalnih pogleda na svijet ne bi trebala iznenaditi u tom kontekstu, još više zato što se u ovom dijelu svijeta intelektualac, pisac i pjesnik javljaju kao 'istinska savjest nacije'".

Većina autora uspon nacionalizma kod intelektualne elite pripisuje političkim i ekonomskim uslovima, a naročito sve evidentnijom krizom jugoslovenskog federalizma koja počinje u šezdesetim godinama. Jedno od ključnih pitanja jeste zašto su intelektualci odjednom okrenuli nacionalizmu, iako većina njih samo nekoliko godina ranije za te teme nije iskazivala posebno interesovanje, kao i zbog čega su njihovi tekstovi naišli na reakciju među širom populacijom. Autori su podijeljeni po ovim pitanjima. Neki tvrde da su intelektualci djelovali iz iskrene zabrinutosti za sudbinu nacije, dok drugi autori imaju ekstremniji stav tvrdeći da su iskoristili nestabilnu političku situaciju kako bi se nametnuli i ostvarili svoje materijalne i političke ciljeve, te da su diskurs neprijatelja i viktimizacije svjesno konstruisali i uveli u javni govor.¹⁹ Alternativno objašnjenje kaže da su njihovi javni nastupi bili sredstvo za razbijanje ograničenja intelektualnih sloboda i liberalizaciju štampe.²⁰

¹⁸ Vujacic, V. 1996. "Historical Legacies, Nationalist Mobilization, and Political Outcomes in Russia and Serbia: a Weberian view." *Theory and Society* 25(6), str.770.

¹⁹ Dragović-Soso napominje da, uprkos javno izraženom nezadovoljstvu efektima Ustava iz 1974. godine, većina srpskih intelektualaca bili više fokusirani na pitanja građanskih sloboda od nacionalnog pitanja. 2002, str.24.

²⁰ Postoji i mišljenje da intelektualci nisu svjesno postali dio javne scene, već da je strukturalna promjene u jugoslovenskom društvu i raspad kulturnih i akademskih institucija savezne države projektovan na političku scenu, Devic 1998, str.386.

Ipak, njihovi javni nastupi su tolerisani samo do one mjere do koje nisu izazivali režim. Režim je u pojedinim slučajevima uspio ostajati izuzetno strpljiv: samo su otvorene poruke mržnje bile podvrgnute cenzuri²¹. Mnogi od najistaknutijih kritičkih intelektualaca imali su dugotrajne veze sa pripadnicima birokratije, političkim i vojnim liderima, formiranim tokom Drugog svjetskog rata ili u period dok su bili članovi komunističkog establišmenta. Prijateljstva i privatni kontakti nastavljeni su čak i nakon što su kritičari režima napustili Partiju, što je rezultiralo određenim protekcionizmom. Neki od najpoznatijih kritičkih intelektualaca nikad nisu završili u zatvoru niti su se suočili sa cenzurom tekstova, osim ako su bili očigledno političke prirode. „Ove lične veze i nedostatak sistematskog i organizovanog pristupa prema cenzuri dalo je dimenziju arbitrarnosti tretmanu intelektualaca. Intelektualni prestiž i intervencije iz inostranstva su takođe imale ulogu da obeshrabre vlasti od represivnih mjera”²².

Titovom smrću režim je sve manje kontrolisao javne istupe intelektualaca, da bi do kraja osamdesetih godina njihovi stavovi postali dio dominantnog javnog diskursa. „Javno se počeo osporavati Titov kult ličnosti, postavljaju se pitanja političke represije njegovog režima, uloga partizanskog pokreta tokom rata, te se otvaraju osjetljiva pitanja poput ustaških zločina i partizanske odmazde nad ideološkim protivnicima nakon rata. Dolazi do cjelokupnog preispitivanja dotadašnjeg istorijskog narativa uključujući i komunističku ideologiju”²³. Režim je u tom period koristio tekstove intelektualne elite u skladu sa svojim potrebama. „Vladajuće elite su se opredjeljivale za one radove intelektualaca koji su odgovarali njihovim političkim ciljevima”²⁴.

Postoji značajno neslaganje i u kojoj mjeri su književni tekstovi uticali na javnost izvan književnih i akademskih okvira. Pojedini autori ukazuju na činjenicu da su književni tekstovi koji su pozivali na nacionalnu mobilizaciju bili izuzetno popularni, ukazujući na podudarnost njihovih ključnih motiva sa osjećajima masovne publike (Krležine *Zastave* i Šoljanovi *Specijalni izaslanici* u slučaju Hrvatske, u srpskom slučaju *Knjiga o Milutinu Danka Popovića*)²⁵.

²¹ Dimitrijevic, Nenad. 1999. “Words and Death: Serbian Nationalist Intellectuals.” Pp. 119-150 u *Intellectuals and Politics in Central Europe*, edited by Andras Bozoki. Budapest: Central European University Press.

²² Dragovic-Soso, Jasna. 2002. *Saviors of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: C. Hurst & Co, str. 15.

²³ Vujacic, Veljko. 2006. “Slobodan Milosevic: Charismatic Leader or Plebiscitarian Demagogue?” Pp. 107-126 in *World Order after Leninism*, edited by Vladimir Tismaeanu, Marc Morje Howard and Rudra Sil. Seattle: University of Washington Press, str 779.

²⁴ Devic, Ana. 1998. “Ethnonationalism, Politics, and the Intellectuals: The Case of Yugoslavia.” *International Journal of Politics, Culture, and Society* 11(3), str.405.

²⁵ Vujačić, Veljko. 2015. *Nationalism, Myth, and the State in Russia and Serbia: Antecedents of the Dissolution of the Soviet Union and Yugoslavia*. New York: Cambridge University Press, str. 278.

NACIONALNA MOBILIZACIJA U HRVATSKOJ: OD DEKLARACIJE DO "HRVATSKE ŠUTNJE"

Kada se pominju uzroci koji su doveli do rasta nacionalističkih sentimenata u Hrvatskoj i pojave Maspoka, jedno od objašnjenja ističe decentralizaciju Partije i države, koju su sredinom šezdesetih predvodile političke elite kao odgovor na ekonomske probleme koji su postepeno dobili i političke obrise. Iako su republičke institucije bile podređene centralnim vlastima, Komunistička partija nikada zvanično nije odbacila naslijeđe "labavog" federalizma u Hrvatskoj, što je zagovornicima jačanja federalnih jedinica na uštrb saveznih institucija bio argument u ustavnim raspravama. Štaviše, problemi koji su nastali u sprovođenju labavog federalnog modela ostali su identični sve vrijeme trajanja savezne države. Zagovornici ovog modela, "reformisti" ili liberalna politička elita,²⁶ su se suočili s poteškoćama kako sa Srbima u Hrvatskoj, tako i sa ostatkom hrvatske elite koju nisu mogli kontrolisati, kao i sa političkim elitama drugih republika.

Druga tumačenja interpretirala su glavne političke tokove u socijalističkoj Jugoslaviji kroz etničke sukobe i animozitete. Nacionalizam, kao uvijek prisutna i pokretačka snaga jugoslovenske politike, je mogao biti obuzdan samo političkom represijom. Prema ovom pogledu, "Hrvatsko proljeće" je bio izraz nacionalnog resantimana koji se pojavio u trenutku kada je partijska represija dovoljno oslabila. Nakon pada Rankovića 1966. godine, izbijaju potiskivane tenzije u narodu kao posljedica međusobno suprotstavljenih nacionalnih ideologija, koje će se, prema ovoj interpretaciji, ispostaviti kao neizbježan uvod u Maspok²⁷. Nosioc tih procesa na samom početku bile su kulturne institucije na čelu s Maticom hrvatskom.

Prvi korak u redefinisaju saveznog sistema od strane "reformne" političke elite došao je na 10. plenumu SKH održanom u januaru 1970, na kojem je osuđen "jugoslovenski unitarizam" kao jednako opasan za stabilnost sistema kao hrvatski nacionalizam. Kao reakcija na plenum uslijedili su zahtjevi za temeljnu reviziju federalnog modela nametnutog nakon rata. Serija amandmana na savezni Ustav usvojenih u ljeto 1971. godine, kao i revizija hrvatskog Ustava na jesen, pružile su okvir za široku raspravu²⁸.

Kao odgovor na raspravu o federalnom sistemu, publikacije Matice hrvatske poput Hrvatskog Tjednika, pokrenutog u proljeće 1971, počele su se baviti ranije zabranjenim temama hrvatske istorije, kulture i političkog

²⁶ Iako u literaturi predstavnike hrvatske komunističke elite koja je stajala iza masovnog pokreta imenuju "reformistima" ili "liberalima", Rusinov (Rusinow) je smatrao da ih je ispravnije nazivati "nacionalnim liberalima" zbog njihove izrazito nacionalističke politike (Dragovic-Soso 2003).

²⁷ Banac, Ivo. 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Plava biblioteka, Globus.

²⁸ Dragovic-Soso, Jasna. 2002. *Saviors of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: C. Hurst & Co.

života²⁹. U atmosferi takvih i sličnih javnih rasprava početkom sedamdesetih godina postepeno se formirao Maspok, koji će svoj vrhunac doživjeti 1971. godine. Javio se u nekoliko različitih frakcija: na jednoj strani bili su studenti i intelektualci koji su postavljali pitanje nesrazmjerne zastupljenosti Srba u institucijama, te promovisali kulturni nacionalizam i razdvajanje srpskog i hrvatskog jezika. Intelektualci su objavljivali tekstove u Hrvatskom Tjedniku, dok su studenti djelovali izvan ograničenja Partije, što im je omogućilo radikalniju orijentaciju. Studenti Zagrebačkog univerziteta su, između ostalog, slijedeći primjer Ukrajine i Bjelorusije, tražili posebnu stolicu u UN-u za Hrvatsku. S druge strane, bili su ekonomisti koji su insistirali na hrvatskoj ekonomskoj nezavisnosti, dok je na trećoj strani liberalna manjina zahtijevala političke promjene³⁰. Iako je pokret prošao kroz nekoliko unutrašnjih podjela, dijelili su većinu zajedničkih ciljeva koji su se odnosili na autonomiju u ekonomskoj, kulturnoj i spoljnoj politici, te borbu protiv "srpskog unitarizma". Najspornije tačke u raspravi doticale su se pitanja preustroja federacije, nedovoljne zastupljenosti Hrvata u institucijama, kao i zvaničnog broja žrtava u NDH za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Franjo Tuđmana je u nizu članaka koje je objavljivao u Hrvatskom Tjedniku naglašavao važnost doprinosa Hrvatske u partizanskom pokretu, ističući nesporazume o "hrvatskoj krivici" zbog ustaških zločina u Drugom svjetskom ratu. Svrha tekstova bila je opovrgavanje onoga što su mnogi Hrvati smatrali namjerno konstruisanom optužbom, da su tokom rata bili pasivni ili većinski u ustaškim formacijama. Prema Tuđmanu, režim je preuveličao broj ubijenih Srba u političke svrhe kako bi se Hrvati držali u pokornosti. Ovakve i slične stavove nije zastupala samo elita okupljena oko Hrvatskog Tjednika već i vladajuća "reformistička" elita unutar SKH. Uprkos formalnoj osudi takvih ideja od strane komunističke elite, nacionalistički diskurs i promjena javne percepcije prema određenim ličnostima i pojavama postajao je sve prisutniji.

Komunistička elita nastojala je da kreira vlastitu politiku prema nacionalistima unutar Maspoka, uključujući sve vidljiviju intelektualnu "opozicionu" elitu, koja je bila uglavnom nekomunistički dio pokreta. Insistirali su da se moraju dozvoliti aktivnosti pojedinaca koji nisu bili članovi KPH i organizacija kao što je Matica hrvatska, naglašavajući pluralističko naslijeđe hrvatske političke kulture, a naročito partizansko naslijeđe u Hrvatskoj. Prema Irvine³¹, vjerovali su da podržavajući

²⁹ Irvine, Jill. 2007. "The Croatian Spring and the Dissolution of Yugoslavia," u *State Collapse in South Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, edited by Lenard Cohen and Jasna Dragovic Soso. Purdue University Press, str 161.

³⁰ Malešević, Siniša. 2004. *Ideologija, legitimnost i nova država – Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*. Beograd, Fabrika knjiga, str.223.

³¹ Irvine, Jill. 2007. "The Croatian Spring and the Dissolution of Yugoslavia," u *State Collapse in South Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, edited by Lenard Cohen and Jasna Dragovic Soso. Purdue University Press, str 160.

pluralizam i pozivajući se na nasljeđe ZAVNOH-a mogu riješiti ono što je Rusinov nazvao "dva velika neriješena problema savremene Jugoslavije", nacionalno pitanje i pitanje socijalističke demokratije. Ova strategija stvorila je dodatne probleme vladajućoj eliti, jer je intelektualna "opozicija" koristila svoju značajnu popularnost i organizacionu autonomiju kako bi izašla u javnost s još radikalnijim stavovima. Pritisak koji je vladajuća elita trpjela kako bi ispunila očekivanja nacionalističkih elita odveo ih je u radikalizam. Npr. nakon 10. plenuma SKH, pripadnici "reformske" elite su kao odgovor na, kako su tvrdili, pristrasan i diskriminatorski nastavni program, predložili obrazovni plan za osnovne i srednje škole usmjeren ka "kroatizaciji" nastave. "Kroatizaciju" obrazovnog sistema podržao je i Tuđman u Hrvatskom Tjedniku: „Danas kada je u pitanju izgradnja hrvatske državnosti (...) pedagoški, obrazovni, politički i kulturno-naučni naponi moraju biti usmjereni na razvoj aktivne, državotvorne političke svijesti”³². Drugim riječima, obrazovanje je trebalo iskoristiti za podizanje državotvorne svijesti u cilju jačanja nacionalnih osjećanja naroda u višenacionalnoj republici čija je zvanična ideologija bila bratstvo i jedinstvo.

Slično je bilo sa odnosom "reformske" elite prema crkvi. KPH pokrenula je niz mjera na uklanjanju pritiska policije prema sveštenstvu Katoličke crkve kako bi je aktivno uključila u nacionalnu mobilizaciju. Namjera politizovanja crkve imala je za cilj umanjiti uticaj SPC i Srba u političkom životu, što je bila jedna od ideja Maspoka.³³ Promovišući nacionalističke ideje Maspoka i koristeći nasljeđe ZAVNOH-a na legitimizaciji svojih ciljeva, "reformska" elita u Hrvatskoj udaljila se od temeljnih vrijednosti proklamovanih ZAVNOH-om. Međutim, uloga Katoličke crkve će tek osamdesetih godina u punom obimu doći do izražaja.

Matica hrvatska pokušavala je legitimisati ulogu nekomunističkih kulturnih organizacija u Maspoku. Iako je smatrala da ZAVNOH pruža osnovu za modernu hrvatsku državnost, za nju narodno-oslobodilačka borba nije bila najvažniji trenutak u hrvatskoj istoriji, već samo simbol koji na novim osnovama predstavlja obnovu i nastavak "stoljetnog hrvatskog pravnog kontinuiteta". Pored toga, određene pozicije koje je usvojio ZAVNOH dovele su do "nepreciznog razumijevanja i (...) neadekvatnog osjećaja hrvatskog suvereniteta", što je moralo da se prevaziđe sa novim ustavom³⁴. Ideološka odbrana hrvatskog komunističkog rukovodstva u to vrijeme bila je da se pozicionira kao umjerena struja između "nacionalista-

³² Irvine, Jill. 2007. "The Croatian Spring and the Dissolution of Yugoslavia," u *State Collapse in South Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, edited by Lenard Cohen and Jasna Dragovic Soso. Purdue University Press, str 157.

³³ Savka Dabčević-Kučar u svojim memoarima piše da su oni takvu politiku provodili kao suštinsku protivtežu "katastrofalno opasnoj ulozi SPC kao nosilaca velikosrpskog šovinizma" (Irvine 2007:158).

³⁴ Irvine, Jill. 2007. "The Croatian Spring and the Dissolution of Yugoslavia," u *State Collapse in South Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, edited by Lenard Cohen and Jasna Dragovic Soso. Purdue University Press, str 163.

separatista" s jedne strane i "unitarista" s druge strane. Dakle, dok je vladajuća elita legitimisala svoju poziciju pozivajući se na partizansko nasljeđe, Matica je pokušala preformulisati to nasljeđe u suzbijanju uloge Komunističke partije.

Početak decembra 1971. na sastanku državnog rukovodstva, Tito je Maspok označio "kontrarevolucionarnim" i "šovinističkim", a vrh "reformске" linije SK Hrvatske (Mika Tripalo i Savka Dabčević-Kučar) je pod pritiskom podnio ostavke. U narednom periodu režim se brutalno obračunao s Maspokom hapšenjem najistaknutijih članova, kao i zabranom novina i časopisa u kojima su se javljali, dok je "opoziciona" elita, naročito oni obilježeni kao nacionalisti, progonjena i prisiljavana na emigraciju.

Hrvatsko proljeće ostavilo je ogroman trag na masovnu svijest u Hrvatskoj, kao i na formalnu političku nomenklaturu i buduće odnose u federaciji. To se ogledalo u promjeni javne recepcije prema zajedničkoj državi i podsticanju nacionalističkih osećanja među mladim generacijama, te na ishod rasprave vezane za Ustav iz 1974. godine, kojim je uglavnom prihvaćena većina Maspokovih zahtjeva. U formiranju nove vrste javnog diskursa izuzetno značajnu ulogu odigrala je intelektualna "opoziciona" elita, kao i institucije poput Matice hrvatske, pod čijim pokroviteljstvom su intelektualci djelovali. Hrvatskom rukovodstvu nakon 1971. godine hronično je nedostajao legitimitet, kao i podrška intelektualne elite, tako da su primat u nacionalnoj mobilizaciji preuzeli Katolička crkva i emigracija. Do sredine osamdesetih godina, partijska rukovodstva su se "suočavala sa porazom na svim frontovima" praćena očekivanjima postepenog odumiranja komunističkog režima i sve snažnije intelektualne opozicije³⁵. Ti procesi su samo olakšali uspon Franje Tuđmana i Hrvatske demokratske zajednice na vlast.

Iako Katolička crkva nije igrala značajnu ulogu u Maspoku, ne treba izgubiti iz vida podršku koju je pružila Matici hrvatskoj, pa i dijelovima vladajuće elite u nacionalnoj mobilizaciji. Pojedini članovi crkvene hijerarhije bili su suočeni sa represijom, ali nakon 1971. položaj crkve u društvu je postepeno poboljšan. Period "hrvatske šutnje" nakon Maspoka otvorio je prostor za pojačanu ulogu crkve kao promotera hrvatskog nacionalizma. „Crkva je igrala naročito značajnu ulogu u naglašavanju zapadnog karaktera hrvatskog identiteta u istoriji i kulturi; isticanje srednjovjekovnih vladara zapadnog hrišćanstva u odnosu na inferiorne istočno-grčke, te procesu konvergencije između istorijskog i nacionalnog kulminirao je u ponovnom prepoznavanju hrvatskog identiteta kao katoličkog i zapadnog”³⁶. Tokom osamdesetih godina Katolička crkva

³⁵ Vujacic, Veljko. 2006. "Slobodan Milosevic: Charismatic Leader or Plebiscitarian Demagogue?" Pp. 107-126 in *World Order after Leninism*, edited by Vladimir Tismaeanu, Marc Morje Howard and Rudra Sil. Seattle: University of Washington Press.

³⁶ Aracic-Del Corso, Steven. 2008. "Recasting the Nation: Identity and the State in Croatia 1990-2000." *Humanicus Academic Journal of Humanities, Social Sciences and Philosophy* 1:4-21, str.11.

pokrenula je program etnoreligijske mobilizacije koja je uključivala mobilizaciju stotina hiljada ljudi.. „Posebno značajan događaj tokom devedesetih bio je beatifikacija biskupa Alojzija Stepinca, koju je instrumentalizovao Tuđman kao konačni dokaz da Stepinac i Katolička crkva u Hrvatskoj nisu odgovorni za genocid u Drugom svjetskom ratu”³⁷. Značajnija uloga crkve pojačala je vjersku komponentu nacionalnog identiteta u Hrvatskoj, kao i etničku komponentu političke zajednice.

USPON TUĐAMANA I RADIKALIZACIJA NACIONALISTIČKE RETORIKE

U promjeni i prilagođavanju nacionalne ideologije Tuđmanov režim je primjenjivao "istorijsku amneziju" koja je obuhvatila pročišćavanje školskog programa od socijalističkog sadržaja te sadržaja koji nisu odgovarali novim vlastima. Iz programa je brisana i literatura koja se nije smatrala dovoljno nacionalnom ili asocijala na jugoslovenstvo.

Simbolizam i oživljavanje starih političkih mitova te stvaranje novih, bili su jedno od ključnih obilježja Tuđmanovog režima. Ovim obnovljenim tradicionalizmom bili su obuhvaćeni srednjovjekovni hrvatski kraljevi, uskoci i hajduci, tradicionalni narodni heroji (Mijat Tomić, Ivo Senjanin), hrvatski politički lideri (Ante Starčević, Stjepan Radić), nova zastava, grb, valuta, upotreba katoličkih simbola, kao i tradicionalne vrijednosti militarizma i herojstva. „Osim oživljavanja starih mitova, novo "izmišljene tradicije" i mitova uključuje mit o viktimizaciji Blajburga, mitologizaciju Maspoka, hrvatske emigracije i posebno Brune Bušića; mitove o herojima iz "domovinskog rata"; mit o Vukovaru kao "gradu-heroju", kao i epika koja je slavile Tuđmana i novo hrvatsko rukovodstvo”³⁸. Primjeri "izmišljanja tradicije" su bili vezani za službene manifestacije poput proslave uspostavljanja nove vlasti iz maja 1990. godine:

Nakon što su kolonu nove vlasti od Gornjega grada do Trga bana Jelačića pratili konjanici u lažnim 19-vjekovnim kostimima, manifestacija je završena Tuđmanovim stavljanjem dukata i pogače u starinsku kolijevku, koja je simbolizirala rođenje nove države³⁹.

U promjeni odnosa prema jugoslovenskom nasljeđu, Franjo Tuđman je već po dolasku na vlast, pored činjenice da se Dan Republike prestao obilježavati, promijenio i dan obilježavanja antifašističke borbe, ukinuvši po njemu sporni Dan ustanka naroda Hrvatske. Uprkos činjenici da se HDZ formalno pozivao na nasljeđe ZAVNOH-a, u suštini je izvršen radikalni raskid s prethodnom ideologijom. Pritom se posebna pažnja posvetila

³⁷ Dragojević, Mila. 2005. "Competing institutions in national identity construction: the Croatian case." *Nationalism and Ethnic Politics* 11(1):61–87, str. 72.

³⁸ Malešević, Siniša. 2004. *Ideologija, legitimnost i nova država – Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*. Beograd, Fabrika knjiga, str. 226-227.

³⁹ Markovina, Dragan. 2014. *Između crvenog i crnog: Split i Mostar u kulturi sjećanja*. Zagreb, Plejada, str. 35.

politici sjećanja i istorijskom revizionizmu iza koga je stajala marginalizacija antifašizma i partizanskog pokreta, koji je povezivan sa srpskim uticajem i svim što je podsjećalo na jugoslovensko razdoblje. Pored promjene datuma kojim se obilježavala antifašistička borba, još 1990. godine pristupilo se brojnim izmjenama imena institucija, ulica i trgova,⁴⁰ pri čemu je jedna od najspornijih odluka bila ona kojom je Trg žrtava fašizma u Zagrebu, inače mjestu na kojem se tokom rata nalazio zatvor ustaške policije, preimenovan u Trg hrvatskih velikana.

Jezik je imao važnu ulogu u promjeni odnosa prema prošlosti i kreiranju novog identiteta. Prema Handleru, elite vrše proces "kulturne objektivizacije", ili izdvajanja određenih kulturnih odlika kako bi preko njih svoju grupu definisali u odnosu na drugu, te da bi održale intenzitet kulturne/etničke granice. U tom smislu se nastavio proces pročišćavanja jezika tokom devedesetih, zamjenom riječi srpskog porijekla, preporukama za alternative, kao i kreiranjem novih riječi hrvatskih korijena koji bi odgovarale hrvatskom jeziku 19. vijeka. Cilj je bio kreirati nove razlike između Hrvatske i Srbije, tako da komunikacija između njih bude što složenija, a ideja o posebnim identitetima dodatno naglašena.

Sve nabrojano predstavlja samo djelić društvene atmosfere iz devedesetih godina, koja je bila dodatno podcrtana javnim nastupima Franje Tuđmana u kojima je pozivao na nacionalnu homogenizaciju. Gordana Uzelac⁴¹ je analizom sadržaja Tuđmanovih govora zaključila da je njegov javni diskurs bio preopterećen istorijom (istorijski grb, istorijsko sjećanja, istorijsko hrvatsko kraljevstvo) i generalno idejom istorijske državnosti. Takođe, u njegovoj retorici nacija je kolektivni identitet koji oblikuje istorija i izražava se kroz nacionalnu kulturu, dok su nacionalni interesi vječni i nepromjenjivi. Najvažniji od svih interesa je formiranje nacionalne države. Uzimajući u obzir odnose Hrvatske s drugim nacijama, on ih opisuje kao prepreke za ispunjenje "900-godišnjeg sna o hrvatskoj državi", tokom kojeg je Hrvatska bila ponižavana, potlačena, eksploatisana i bez iskrenih prijatelja, ali ipak uspjela da očuva "svoju suštinu" i, konačno, postala samostalna. Srbe opisuje kao varvarske pripadnike inferiorne (istočne) civilizacije, koja treba biti odvojena od Hrvata: „Hrvati pripadaju drugoj kulturi — drugačijoj civilizaciji nego Srbi. Hrvati su dio zapadne Europe, dio mediteranske tradicije. Mnogo prije Shakespearea i Molliera, naši su pisci prevedeni na europske jezike. Srbi pripadaju Istoku. Oni su istočni ljudi, kao Turci i Albanci. Oni pripadaju bizantskoj kulturi (...) Usprkos sličnosti jezika mi ne možemo biti zajedno”⁴².

⁴⁰ Nisu zaobidene dvije ključne kulturne institucije u Hrvatskoj: Društvo pisaca Hrvatske postalo je Društvo hrvatskih pisaca, a Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU) Dragovic-Soso 2002, str.246.

⁴¹ Uzelac, Gordana. 1997. "Franjo Tuđman's Nationalist Ideology." *East European quarterly* 31(4):449-72.

⁴² Uzelac, Gordana. 1997. "Franjo Tuđman's Nationalist Ideology." *East European quarterly* 31(4):449-72, str. 451-469.

U njegovim nastupima bila su uočljiva nastojanja za relativizacijom nasljeđa NDH i tvrdnje poput one na Prvom saboru HDZ -a početkom 1990. kako "NDH nije bila samo puka kvislinška tvorba i fašistički zločin, već i izraz povijesnih težnji hrvatskog naroda za svojom samostalnom državom"⁴³. Smatrao je da pretjerani broj žrtava u NDH-u bio pokušaj da se Hrvatskoj nametne "kompleks krivice" kako bi se spriječile istorijske težnje za državnošću. Takvi javni istupu njega i vrha HDZ-a, kao i radikalna revizija sadržaja školskih udžbenika u kojim je antifašističko naslijeđe dobilo negativnu konotaciju ili potpuno minimizirano, postao je dominantan diskurs nove vlasti.

Tuđman je bio u stanju da kreativno reinterpreтира različite tradicije u okviru hrvatske nacionalne politike u jedinstven ideološki okvir, tvrdeći da je HDZ napravio sintezu svih hrvatskih razlika: Starčevićevu ideju hrvatskog državnog prava, Radićev narodni republikanizam i hrvatsku ljevicu koja se izborila za samoopredjeljenje kroz ZAVNOH. Uspio je da pod jedan kišobran integriše ideološki vrlo različite grupe, uključujući hrvatsku emigraciju, bivše komuniste, antikomunističke intelektualce, bivše oficira JNA i crkvene hijerarhije. Ipak, prvenstveno se oslanjao na kontinuitet onih političkih snaga koje su poražene u Drugom svjetskom ratu⁴⁴. Sa druge strane, Duško Sekulić smatra da je rehabilitacija ustaštva bila primarna:

Bez obzira na teorije o "sintezi" raznih struja koju je zastupao predsjednik Tuđman, realnost je bila dosta drugačija. Osnovna je orijentacija bila na "rehabilitaciju" a ne na sintezu. Element kontinuiteta s integralnim nacionalizmom ustaške države svakako je bio prisutniji nego neka nova demokratska sinteza. Demokratski je element više doživljavao kao "ustupak Europi" po riječima Šime Đodana, jednog u nizu populističkih likova novog režima⁴⁵.

Rezultat svega je bila izuzetna homogenizacija hrvatskog društva. Gagnon se oslanja na istraživanje koje je sproveo tim hrvatskih sociologa iz 1990. godine koji pokazuje da je 15% građana favorizovalo potpunu nezavisnost, dok je 64% ispitanika bilo za konfederalnu Jugoslaviju⁴⁶. Skoro 80% građana Hrvatske se izjasnilo za konfederaciju ili nezavisnost. S obzirom na to da su Srbi i Jugosloveni predstavljali otprilike 15% populacije, politička i nacionalna podjela gotovo su se podudarile. Homogenizacija nije značila da među političkim elitama unutar republika

⁴³ Dragovic-Soso, Jasna. 2002. *Saviors of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: C. Hurst & Co.

⁴⁴ Bellamy, Alex J. 2003. *The Formation of Croatian National Identity: A Centuries-old Dream*. Manchester: Manchester University Press.

⁴⁵ Sekulić, Duško. 2001.: Je li nacionalizam hrvatska sudbina? *Revija za sociologiju* Vol XXXII. No 3—4: 157—174, str. 159.

⁴⁶ Gagnon, V. P., Jr. 2006. *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s*. Ithaca: Cornell University Press, str. 135

nije bilo razlika, već da političke elite više nisu mogle da pronađu saveznika među elitama u drugim republikama.

Šovinistička i prijeteća retorika Tuđmana i HDZ-a i njene diskriminatorske prakse protiv Srba, izazivale su strah i nepovjerenje u srpskoj zajednici. Ovi potezi nisu samo od lokalnog srpskog stanovništva smatrani kao izuzetno prijeteći, već su dočekani s podijeljenim reakcijama i u dijelu hrvatske javnosti. Tako je zagrebački nedeljnik *Danas* pisao u martu 1989. godine: „Mnogi Srbi se plaše da bi trenutno političko otopljanje mogla da dovede do oživljavanja hrvatskog nacionalizma i, kao dokaz takvih strahova, oni navode moguć povratak na scenu lidera Maspoka”⁴⁷. Politička mobilizacija Srba u Hrvatskoj predstavljala je reakciju na ove i slične trendove koji su uslijedili na hrvatskoj političkoj sceni. Ustavom iz 1990. godine Srbi su degradirani iz konstitutivnog naroda u nacionalnu manjinu, a srpski jezik je ukinut kao službeni. Otpuštanje iz javnih službi, prisiljavanje na potpisivanje izjava o lojalnosti, medijski konstruisana slika stalno prisutne srpske opasnosti, i na kraju fizičko nasilje nad Srbima, delegitimisali su Tuđmanovu vlast na teritorijama sa srpskom većinom i doveli do oružanih sukoba. Strategija hrvatske elite slabljenja i postepenog rušenja federalnog sistema tako je dovedena do konsekvence.

ZAKLJUČAK

Rad je pokušaj da se pokaže kako su hrvatske elite strateški usmjeravale političke odluke u pravcu decentralizacije i urušavanja federalne države strukture, te stavljanjem pod kontrolu procesa unutar federalnih institucija uspostavile logiku koja će dominirati "drugom Jugoslavijom" od šezdesetih godina pa do njenog kraja. U tom procesu su se oslanjale na "opozicionu" intelektualnu elitu koja je igrala ulogu katalizatora u promjeni javnog diskursa i kreiranju nacionalističkih narativa koji su poslužili za homogenizaciju i masovnu mobilizaciju stanovništva.

Legitimitet političkog poretka u SFR Jugoslaviji počivao je na federalnoj strukturi i primatu Komunističke partije. Krajem šezdesetih godina sistem je osporen iznutra od strane vladajuće hrvatske elite kao "unitaristički" i "centralistički". Prigovori za ekonomsko obespravljivanje, prekomjernu zastupljenost u institucijama i kulturnu hegemoniju Srba, formalizovani su kroz Maspok ili "Hrvatsko proljeće" početkom sedamdesetih. Pratili su ih zahtjevi za decentralizaciju koji su uglavnom prihvaćeni Ustavom iz 1974. pretvarajući Jugoslaviju u faktičku konfederaciju. Nakon što se komunistički režim 1971. obračunao sa Maspokom, nastupa period poznat kao "hrvatska šutnja", kada crkva i emigracija postaju glavni nosioci hrvatskog nacionalnog partikularizma. Nova institucionalna struktura omogućila je brojne podsticaje političkim elitama za razvoj republičkih lojalnosti u odnosu na savezne, kao i za nacionalna rivalstva na saveznom nivou.

⁴⁷ Dragovic-Soso, Jasna. 2002. *Saviors of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: C. Hurst & Co, str.235.

Nakon Titove smrti, u prvi plan rasprave ponovo dolaze pitanja strukturalne organizacije Jugoslavije. Iako je konfederalno uređenje bilo najbliže ostvarenju nacionalnih aspiracija većine republičkih elita, na kraju se pokazalo neizvodljivim u jugoslovenskom kontekstu. Ponovo otvorena debata u izmijenjenim političkim uslovima omogućila je vladajućim elitama u drugim republikama da pokrenu nacionalnu mobilizaciju po etničkim linijama, takođe i da se pokrene pitanje položaja Srba u SR Hrvatskoj. Upravo kako su hrvatske elite iskoristili ovu strategiju za vrijeme Maspoka u borbi sa saveznom državom, elite u drugim republikama su je prihvatili osamdesetih, samo u drugom pravcu. Hrvatske elite koje su bile najglasnije u promovisanju decentralizacije na saveznom nivou, nisu bile spremne da isto to prihvate u svojoj republici. Za Srbe dalja konfederalizacija bila je nemoguća jer bi bio doveden u pitanje jedini garant njihove sigurnosti – opstanak Jugoslavije kao zajedničke države. Za Hrvate i Slovence vraćanje na prethodno stanje bilo je neprihvatljivo jer bi bilo doživljeno kao "velikosrpska hegemonija", odnosno gubitak ekonomske, političke i kulturne autonomije za koju su se izborili. Struktura koja je stvorena decentralizacijom onemogućila je postizanje bilo kakvog kompromisa između republičkih elita.

Druga polovinu osamdesetih godina obilježena je dominacijom nacionalističkog diskursa i konstantnim suparništvima republičkih elita. Po prvi put je intelektualna opozicija javno počela osporavati Titov kult ličnosti, političku represiju njegovog režima, ulogu partizanskog pokreta tokom rata, te su otvorena osjetljiva pitanja poput ustaških zločina i partizanske odmazde nakon rata. Političke debate o budućnosti i strukturalnom uređenju zajedničke države, pretvorene su u debate o pravima etničkih grupa i pitanjima nacionalnog identiteta. Eskalacija tenzija dostiže vrhunac usponom Slobodana Miloševića i zahtjevom za ravnopravnošću Srbije na saveznom nivou, te formiranjem HDZ-a predvođenog Franjom Tuđmanom u Hrvatskoj, koji preuzima maspokovsku retoriku i dodatno je radikalizuje. Konačno, početkom 1990. godine SKJ se raspada, čime prestaje da postoji jedini ideološki okvir koji je zajedničku državu mogao držati na okupu. Na kraju, početkom devedesetih hrvatske elite, sada na čelu s Tuđmanom, uspjele su u potpunosti da delegitimišu prethodni režim, stave pod kontrolu proces strukturalnih promjena, te ih dovedu do svoje krajnje konsekvence – zahtjeva za nezavisnost.

FROM THE CHANGE OF POLITICAL DISCOURSE TO THE CIVIL WAR: POLITICAL ELITES AND NATIONAL MOBILISATION IN YUGOSLAVIA

Siniša Lazić, MA

Abstract: This paper will try to determine how, as opposed to papers emphasizing deep and profound ethnic hatred and opposing national ideology as dominant explanations for the demise of Yugoslavia, an important factor in the process of demise is the actual role of political elites in weakening of institutional structures of

Yugoslavian federal system. The internal structure of the state through divided political loyalty and republic rivalry encouraged inner-ethnic competition, used by political elites for national mobilization. In process of mobilization through institutionalization of separatists sentiments, change of political discourse and alteration of public perception of Yugoslavia, was brought forth by political elites with their increasingly radicalized political demands, which ultimately made the state extremely unstable thus making its disintegration and ultimate demise inevitable.

Key words: *political elites, national mobilization, Croatia, Yugoslavia*

LITERATURA

1. Aracic-Del Corso, Steven. 2008. "Recasting the Nation: Identity and the State in Croatia 1990-2000." *Humanicus Academic Journal of Humanities, Social Sciences and Philosophy* 1:4-21.
2. Bakić, Jovo. 2011. *Jugoslavija: razaranje i njeni tumači*, Službeni glasnik, Beograd.
3. Banac, Ivo. 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Plava biblioteka, Globus.
4. Bellamy, Alex J. 2003. *The Formation of Croatian National Identity: A Centuries-old Dream*. Manchester: Manchester University Press.
5. Brubaker, Rogers. 2004. *Ethnicity without Groups*. Boston, MA: Harvard College.
6. Bunce, Valerie. 1999. *Subversive Institutions: The Design and the Destruction of Socialism and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Devic, Ana. 1998. "Ethnonationalism, Politics, and the Intellectuals: The Case of Yugoslavia."
8. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 11(3):375-409.
9. Dimitrijevic, Nenad. 1999. "Words and Death: Serbian Nationalist Intellectuals." Pp. 119-150 u *Intellectuals and Politics in Central Europe*, edited by Andras Bozoki. Budapest: Central European University Press.
10. Dragojevic, Mila. 2005. "Competing institutions in national identity construction: the Croatian case." *Nationalism and Ethnic Politics* 11(1):61-87.
11. Dragovic-Soso, Jasna. 2002. *Saviors of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*. London: C. Hurst & Co.
12. Dragovic-Soso, Jasna. 2007. "Why did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations." Pp. 1-39 u *State collapse in South-Eastern Europe. New perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, edited by Leonard J. Cohen and Jasna Dragovic-Soso.
13. Gagnon, V. P., Jr. 2006. *The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s*. Ithaca: Cornell University Press.
14. Gibs, Dejvid. 2010. *Humanitarno Razaranje Jugoslavije*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad.
15. Goati, Vladimir. 1996. "Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ." *Republika* br. 147, Beograd. Dostupno na www.yurope.com/zines/republika/arhiva/96/147/index.html (12. 12. 2017).

16. Hayden, Robert M., Vučićević, Gordana. 2003. *Skice Za Podeljenu Kuću: Ustavna Logika Jugoslovenskih Sukoba*. Samizdat B92. Beograd.
17. Higley, John et al. 1991. "Elite Integration in Stable Democracies: A Reconsideration," *European Sociological Review* 7: 35-53. 29
18. Horowitz, Donald. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
19. Irvine, Jill A. 1997. "Ultranationalist Ideology and State-Building in Croatia, 1990-1996." *Problems of Post-Communism* 44(4):30-43.
20. Irvine, Jill. 2007. "The Croatian Spring and the Dissolution of Yugoslavia," u *State Collapse in South Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, edited by Lenard Cohen and Jasna Dragovic Soso. Purdue University Press.
21. Jovic, Dejan. 2001. "The Disintegration of Yugoslavia: A Critical Review of Explanatory Approaches." *European Journal of Social Theory* 4(1):101-120.
22. Jovic, Dejan. 2003. *Jugoslavija: drzava koja je odumrla*. Zagreb: Prometej.
23. Jovic, Dejan. 2006. "Croatia and the European Union: a long delayed journey." *Journal of Southern Europe and the Balkans* 8(1) 85–103.
24. Kaplan, Robert D. 1993. *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. New York: St. Martin Press.
25. Kennan, George. 1993. *The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict*. Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace.
26. MacDonald, David Bruce. 2002. *Balkan holocausts?: Serbian and Croatian Victim Centered Propaganda and the War in Yugoslavia*. Manchester: Manchester University Press.
27. Malešević, Siniša. 2004. *Ideologija, legitimnost i nova država – Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*. Beograd, Fabrika knjiga.
28. Madžar, Ljubomir. 1994. *Ekonomski aspekti raspada Jugoslavije*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju. Dostupno na <http://instifdt.bg.ac.rs/wp-content/uploads/1994/09/madzar-2-1994.pdf> (14.11. 2017.)
29. Markovina, Dragan. 2014. *Između crvenog i crnog: Split i Mostar u kulturi sjećanja*. Zagreb, Plejada.
30. Marković, Predrag. 2007. Nova srpska politička misao, Dostupno na <http://www.nspm.rs/Tekstovi/txt%20srpm%20p%20markovic.htm> (12. 11. 2017).
31. Miller, Nicholas J. 2007. "Return Engagement: Intellectuals and Nationalism in Tito's Yugoslavia." Pp. 186–187 u *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, edited by Lenard J. Cohen and Jasna Dragovic-Soso. West Lafayette, IN: Purdue University Press.
32. Ozkirimli, Umut. 2000. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. Basingstroke: Macmillan Press.
33. Pavkovic, Aleksandar. 1997. "Anticipating the disintegration: Nationalisms in former Yugoslavia, 1980–1990." *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 25(3):427-440.

34. Pavkovic, Aleksandar. 1999. "Yugoslavism: A National Identity that Failed." Pp. 147-158 u *Citizenship and Identity in Europe*, edited by Leslie Holmes and Philomena Murray. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.
35. Pavlakovic, Vjeran. 2008. "Myths and Symbols in Interwar Croatia: The Case of Matija Gubec." Myths and Stereotypes of Nationalism and Communism in ex-Yugoslavia, *Journal of the Center for History, Democracy and Reconciliation*. Dostupno na http://www.historyandreconciliation.org/yugoslavia/includes/vjeran_pavlakovic.pdf (11. 09.2017)
36. Perica, Vjekoslav. 2002. *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. New York: Oxford University Press.
37. Ramet, Sabrina P. 2005. *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge University Press.
38. Sekulić, Duško. 2001.: Je li nacionalizam hrvatska sudbina? *Revija za sociologiju* Vol XXXII. No 3—4: 157—174
39. Sekulic, Dusko, Garth Massey and Randy Hodson. 2006. "Ethnic Intolerance and Ethnic Conflict in the Dissolution of Yugoslavia." *Ethnic And Racial Studies* 29(5):797-827.
40. Snyder, Jack. 2000. *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*. New York: W. W. Norton & Company.
41. Stokes, Gale, Lampe, John, Rusinow, Dennison, Mostov, Julie, 1996, "Instant History: Understanding The Wars Of Yugoslav Succession", *Slavic Review*, Vol. 55, No. 1, Pp. 136-160.
42. Uzelac, Gordana. 1997. "Franjo Tudjman's Nationalist Ideology." *East European quarterly* 31(4):449-72.
43. van Dijk, Teun. 1997. *What is Political Discourse Analysis?*. Belgian Journal of Linguistics. Dostupno na: <http://discourses.org/OldArticles/What%20is%20Political%20Discourse%20Analysis.pdf> (27.11. 2017.)
44. Vudvord, Suzan. 1997. *Balkanska tragedija - Haos i raspad posle hladnog rata*. Filip Višnjić Beograd.
45. Vujacic, Veljko. 1996. "Historical Legacies, Nationalist Mobilization, and Political Outcomes in Russia and Serbia: a Weberian view." *Theory and Society* 25(6):763-801.
46. Vujacic, Veljko. 2004. *Reexamining the "Serbian Exceptionalism Thesis,"* Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies. Berkeley: University of California.
47. Vujacic, Veljko. 2006. "Slobodan Milosevic: Charismatic Leader or Plebiscitarian Demagogue?" Pp. 107-126 in *World Order after Leninism*, edited by Vladimir Tismaeanu, Marc Morje Howard and Rudra Sil. Seattle: University of Washington Press.
48. Vujačić, Veljko. 2015. *Nationalism, Myth, and the State in Russia and Serbia: Antecedents of the Dissolution of the Soviet Union and Yugoslavia*. New York: Cambridge University Press.
49. Wesolowski, Włodzimierz (1992), "The Role of Political Elites in Transition from Communism to Democracy: The Case of Poland", *Sisyphus*, (VIII) 2: 77-100.